

КОГНІТИВНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПОХІДНИХ СУФІКСАЛЬНИХ ПРИКМЕТНИКІВ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Зайченко О.В.,

Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053,
o.zaichenko@kubg.edu.ua

У статті розглядаються теоретично-практичні основи когнітивного формування похідних суфіксальних прикметників німецької мови з категоріальним значенням «якість». Особливу увагу приділено когнітивному моделюванню похідних суфіксальних прикметників, виокремлено когнітивні моделі, які структурують концепт «якість» німецьких ад'єктивів. Зроблено спробу окреслити явище концептуалізації відповідно до німецькомовного дискурсу.

Ключові слова: прикметник, когнітивна модель, когнітивна ознака, гештальт, когнітивне моделювання, концептуалізація.

Зайченко Е.В.

Когнитивные основы формирования производных суффиксальных прилагательных в современном немецком языке

В статье рассматриваются теоретико-практические основы когнитивного формирования производных суффиксальных прилагательных немецкого языка с категориальным значением «качество». Особое внимание уделено когнитивному моделированию производных суффиксальных прилагательных, выделены когнитивные модели, структурирующие концепт «качество» немецких ад'єктивов. Предпринята попытка очертить явление концептуализации в соответствии с немецкоязычным дискурсом.

Ключевые слова: прилагательное, когнитивная модель, когнитивный признак, гештальт, когнитивное моделирование, концептуализация.

Zaichenko O.V.

Cognitive bases of derived adjectives' formation in the German language

The article focuses on theoretical issues for investigation of cognitive processes involved in the formation of derived adjectives in the German language. The paper focuses on the adjectives formed by suffixation and semantically grouped under the categorial meaning of 'quality'. Primary attention is paid to cognitive modelling of the adjectives in question. The article seeks to outline the cognitive models responsible for structuring the concept 'quality'. In addition we show the particularities of these models in relation to the German language.

We employ the approach within which the cognitive model is considered to be identical with the word-formation model. Thus twenty-three main cognitive models are singled out in the paper. The polysemy of corresponding derived adjective in the German language is proven to be of fundamental importance to the construction of cognitive model. The cognitive features of adjectives grouped under the categorial meaning of 'quality' are not always motivated by one specific stem, and almost always appear as the result of combination of two or more stems.

Key words: adjective, cognitive model, cognitive marker, gestalt, cognitive modeling, conceptualization.

Наукові розвідки відомих лінгвістів щодо систематизації когнітивних знань, закладених у структуру слова, дають можливість окреслити когнітивну модель суфіксального похідного прикметника з категоріальним значенням «якість». Процес утворення когнітивної картини якісних похідних суфіксальних прикметників зумовлений поєднанням концепту твірної основи і концепту словотвірного форманта.

Сучасна свідомість малоє когнітивні образи при вживанні будь-якої лексичної одиниці. Прикметник як справжня окраса кожної мови

репрезентує категорію ознаки, яка відтворюється перцептивно нашим мозком. Як справедливо стверджує О. Вольф, прикметники не вказують на предмети, а приписують їм ознаки [1, 6], спираючись на сучасні тенденції лінгвістичних вчень, когнітивні ознаки. Когнітивна модель лексеми поєднує у своєму понятті мовні явища, осередки з ментальним підґрунтям, підсвідомість комунікатора чи реципієнта. О. Кубрякова розглядає лексичну одиницю як систему знаків, які головують у репрезентації (кодуванні) і в трансформованні інформації [3, 53].

Дж. Лакофф розробив теорію когнітивних моделей, яка вивчає ментальні простори та когнітивні моделі, що структурують ці простори, і розуміє ідеалізовані когнітивні моделі як структури людського знання [5, 68]. Ч. Філлмор назвав ментальні простори фреймами, визначаючи фрейми як когнітивні структури, знання яких передбачається концептами, репрезентованими словами [7, 52–92]. За І. Штерном, фрейм визначається як структура, що репрезентує стереотипні ситуації у свідомості (пам'яті) людини і призначена для ідентифікації нової ситуації, що базується на такому ситуативному шаблоні [9]. С. Жаботинська продовжує концепцію фреймових моделей і розвиває їх як універсальні засоби людської когніції [2]. О. Шрамм пропонує структурувати семантичну класифікацію прикметника, звертаючи увагу на його полісемію, тобто розглядати адекватив, зважаючи на його лексико-семантичні відношення [8]. Як зазначає О. Кубрякова, словотвірні моделі похідних є матрицями когнітивних операцій [4]. Ми погоджуємося з думкою М.М. Полюжина про те, що когнітивна структура похідного слова співвідноситься із словотвірною моделлю, яка аналогічно когнітивній моделі належить до певної концептуальної області [6, 151]. F. Hundsnurscher, досліджуючи німецькі прикметники та аналізуючи їх лексико-семантичні відношення, виділив 79 концептуальних областей [10].

У своєму дослідженні ми спираємось на твердження М.М. Полюжина щодо тотожності словотвірної і когнітивної моделі похідного прикметника [6] і О. Шрамма щодо врахування полісемічного явища в межах лексичної одиниці [8] при змальованні когнітивної моделі похідного прикметника німецької мови. Розглянемо схематично когнітивну модель якісного похідного прикметника *fuchsig* (див. *схему 1*).

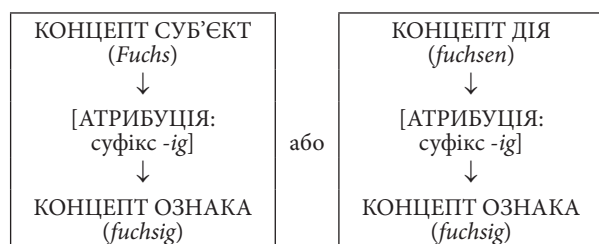

Схема 1. Когнітивна модель якісного похідного прикметника *fuchsig*

Така схема зумовлена тим, що семантичне значення даного прикметника мотивоване когнітивними ознаками як субстантивної, так і дієслівної твірної основи.

Беручи до уваги полісемію цього прикметника, виходячи з контекстуального виокремлення, графічно можна зобразити його когнітивну модель наступним чином (див. *схему 2*).

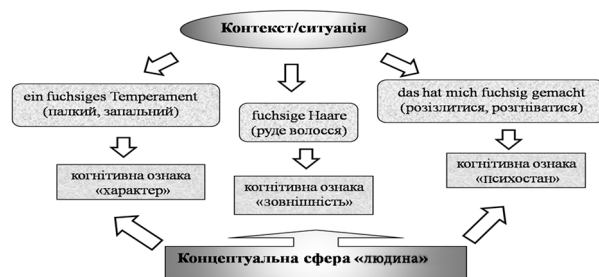

Схема 2. Когнітивна модель прикметника *fuchsig*

Тобто *fuchsig* в різних ситуативних позиціях набуває різних когнітивних ознак.

З іншого ракурсу, досліджуючи похідні суфіксальні прикметники німецької мови, доречно було б запропонувати не концептуалізацію ознак, а гешталізацію чи гештальтизацію (*Gestaltung*), оскільки останнє саме й означає процес надання образу, форми, формотворення. Саме образ (*Gestalt, Gestalten* — те, що постало перед очима — *vor die Augen gestellt*) означає додати довершеності та значимості представленій у підсвідомості когнітивній ознаці. Когнітивні ознаки прикметника *fuchsig*, поєднуючись з іншими групами слів, породжують у мозку образи, змальовують нам гештальти:

- *fuchsigе Haare* (руде волосся на кшталт кольору лисиці);
- *ein fuchsiges Temperament* (запальний характер людини);
- *das hat mich fuchsig gemacht* (це мене розсердило).

Тому когнітивний гештальт можна уявити у вигляді *схеми 3*.

Схема 3. Когнітивний гештальт

Аналіз когнітивного простору якісних похідних суфіксальних прикметників дає змогу виокремити 23 когнітивні моделі:

- КОНЦЕПТ ФЕНОМЕН (*Wunder* — диво) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-bar*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*wunderbar* — чудовий, дивний);
- КОНЦЕПТ ОБ'ЄКТ (*Gold* — золото) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-en*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*golden* — золотий);
- КОНЦЕПТ ОБ'ЄКТ (*Daune* — пушинка) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-haft*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*daunenhaft* — м'який як пух);

- КОНЦЕПТ СУБ'ЄКТ (*Bär* — ведмідь) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-haft*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*bärenhaft* — схожий на ведмедя; неповороткий, косолапий (як ведмідь); великий, сильний);
- КОНЦЕПТ ОБ'ЄКТ (*Leib* — тіло, тулуб; живіт, утроба; нутро; брюхо) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-haftig*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*leibhaftig* — втілений; справжній, реальний; *перен.* вилитий, живий);
- КОНЦЕПТ СУБ'ЄКТ (*Barbar* — варвар; дикар) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-isch*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*barbarisch* — варварський, дикий; жорстокий, злий);
- КОНЦЕПТ ОБ'ЄКТ (*Laub* — листя, зелень) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-ig*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*laubig* — листяний; листкоподібний);
- КОНЦЕПТ ОБ'ЄКТ (*Appetit* — апетит; бажання) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-lich*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*appetitlich* — апетитний, привабливий);
- КОНЦЕПТ ОБ'ЄКТ (*Gelenk* — суглоб, з'єднання; шарнір; кардан) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-sam*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*gelenksam* — рухливий, спритний, гнучкий; колінчатий; на шарнірах);
- КОНЦЕПТ ДІЯ (*vertrauen* — довіряти, вірити) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-bar*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*vertraubar* — надійний, вірний);
- КОНЦЕПТ ДІЯ (*grauen* — страшитися, боятися) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-haft*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*grauenhaft* — жахливий, страшний);
- КОНЦЕПТ ДІЯ (*teilen* — ділити) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-haftig*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*teilhaftig* — який бере участь);
- КОНЦЕПТ ДІЯ (*maudern* — бути невдоволеним) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-ig*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*maudrig* — невдоволений);
- КОНЦЕПТ ДІЯ (*empfindeln* — сентиментальничать; бути ретельним) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-erisch*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*empfindlerisch* — сентиментальний; ретельний);
- КОНЦЕПТ ДІЯ (*maudern* — бути невдоволеним) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-ig*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*maudrig* — невдоволений);
- КОНЦЕПТ ДІЯ (*andringen* — наставати; напирати; підливати) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-lich*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*andringlich* — наполегливий, докучливий);

- КОНЦЕПТ ДІЯ (*achten* — поважати; цінувати; шанувати; приймати, вважати; звертати увагу, вважатися) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-sam*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*achtsam* — уважний, пильний, обачний);
- КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*zahn* — ручний (про тварин); приборканий; домашній; слухняний, м'який) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-bar*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА ПАСИВНОЇ ДІЇ (*zähmbar* — (легко) приручити; якого можна приборкати);
- КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*krank* — хворий) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-haft*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*krankhaft* — хворобливий, нездоровий, патологічний);
- КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*wahr* — істинний, справжній, вірний, дісний; правильний) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-haftig*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*wahrhaftig* — істинний, справжній, вірний, дісний; правдивий);
- КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*plattig* — гладкий (про скелю)) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-ig*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*platt* — плаский; пошлий);
- КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*alt* — старий; старовинний; древній) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-lich*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*ältlich* — похилого віку, старіючий; староподібний);
- КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*wach* — бадьорий, жвавий; діяльний) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-sam*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*wachsam* — пильний; чуткий (про собаку)).

Загалом когнітивні моделі похідних суфіксальних прикметників різняться вихідними концептами (це може бути концепт дія/об'єкт/суб'єкт/феномен) та концептом заміщення (*-ig*, *-bar*, *-haft*, *-haftig*, *-isch*, *-erisch*, *-lich*, *-sam*). Кінцевий концепт у когнітивній структурі суфіксальних похідних прикметників — це концепт-ознака. Інтерпретація ж ознаки може виражати в залежності від лексико-семантичної належності прикметника порівняння, сенсорність, пасивність, якість, властивість, стан, придатність до чогось, оцінку, локативність, темпоральність тощо. В результаті проведеного аналізу встановлено, що семантична насиченість лексеми тісно пов'язана із сприйняттям та розумінням життєвих ситуацій та залежить від широти ментального простору суб'єкта, який отримує дану інформацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вольф Е.М. Грамматика и семантика прилагательного (на материале иберо-романских языков) / Е.М. Вольф. — М. : Наука, 1979. — 191 с.
2. Жаботинская С.А. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования / С.А. Жаботинская // Лингвистичні студії. — Черкаси, 2009. — Вип. 2.
3. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. — М. : Филол. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова, 1997. — 245 с.
4. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова ; РАН ИЯ. — М. : Языки славянской культуры, 2004. — 560 с.

5. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонс // Теория метафоры. — М. : Прогресс, 1990. — С. 387–415.
6. Полюжин М.М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення : [моногр.] / М.М. Полюжин. — Ужгород : Закарпаття, 1999. — 240 с.
7. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания : пер. с англ. / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. — М. : Прогресс, 1988. — Вып. 23. — С. 52–92.
8. Шрамм А.Н. Аспекты семасиологического исследования качественных прилагательных (на материале русского языка) : дис. ... д-ра филол. наук / А.Н. Шрамм. — Калининград, 1981.
9. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енцикл. словник для фахівців / І.Б. Штерн. — К. : Артк, 1998. — 336 с.
10. Hundsnurscher F. Semantik der Adjektive des Deutschen. Analyse der semantischen Relationen / F. Hundsnurscher, J. Splett. — Opladen : Westdeutscher Verlag, 1982. — 112 S.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

11. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.duden.de <http://www.duden.de/rechtschreibung>

REFERENCES

1. Volf, Ye.M. (1979). Grammatika i semantika prilagatel'nogo (na materiale iberoromanskikh yazykov) [Grammar and Semantics of the Adjective (on the basis of Ibero-Romance languages)]. M. : Nauka, 191 p.
2. Zhabotinskaia, S.A. (2009). Kognitivnaia lingvistika: printsipy kontseptual'nogo modelirovaniia [Cognitive Linguistics: Principles of Conceptual Modeling]. Linguistic studies, 2.
3. Kubriakova, Ye.S. Demiankov, V.Z., Pankrats, Yu.G., & L.G. Luzina. (1997). Kratkii slovar kognitivnykh terminov [A Brief Dictionary of Cognitive Terms]. M. : Filol. f-t MGU im. M.V. Lomonosova, 245 p.
4. Kubriakova, Ye.S. (2004). Yazyk i znanie: Na puti polucheniia znaniia o yazyke: Chasti rechi s kognitivnoi tochki zreniia. Rol yazyka v poznanii mira [Language and Knowledge: On the way of getting knowledge of the language: Parts of speech from the cognitive point of view. The role of language in the knowledge of the world]. M. : Yazyki slavianskoi kultury, 560 p.
5. Lakoff G., & Jones, M. (1990). Metafor, kotorymi my zhivem // Teoriia metafory. [Metaphors We Live By] Theory of metaphor. M. : Progress, 387–415.
6. Poliuzhyn, M.M. (1999). Funktsionalnyi i kognitivnyi aspekty anghliiskoho slovotvorenniia: [monografiia] [Functional and Cognitive Aspects of the English Word Formation [monograph]]. Uzhgorod : Zakarpattia, 240 p.
7. Fillmore, Ch. (1988). Frejmy i semantika ponimaniia. [Frames and Semantics of Understanding]. New in foreign linguistics, 23, 52–92
8. Shramm, A.N. (1981). Aspekty semasiologicheskogo issledovaniia kachestvennykh prilagatelnykh (na materiale russkogo yazyka) [Aspects of Semasiological Research of Qualitative Adjectives (on a material of Russian)]: Doctor's thesis. Kaliningrad.
9. Shtern, I.B. (1998). Vybrani topiki ta leksikon suchasnoi lnhvistiki: Entsykl. slovnyk dlia fahivtsiv. [Selected Topics and Vocabulary of Modern Linguistics: Entsykl. Dictionary for Professionals]. K. : Artek, 336 p.
10. Hundsnurscher, F., & Splett, J. (1982). Semantik der Adjektive des Deutschen. Analyse der semantischen Relationen [Semantics of the adjectives of the German. Analysis of the semantic relations]. Opladen : Westdeutscher Verlag, 112 p.